

*»Kronika«* toplo čestita tov. Ivanu Regentu, prvoborcu za pravice delavskega razreda ob njegovi 70-letnici in mu želi še mnogo let plodnega dela.

## UTRINKI IZ NEOBJAVLJENIH SPOMINOV

IVAN REGENT

V delavskem socialnodemokratskem gibanju v Trstu in na Primorskem sploh sem se bil v dolgih letih seznanil z vrsto tovarišev, ki so bili v tem gibanju izredno aktivni. Temu gibanju so vsak po svoje žrtvovali vse, kar so mogli; zato se čutim dolžnega, spregovoriti o njih nekaj besed. Med tovariše, ki sem se bil z njimi najprej seznanil, spadajo Jože Kopač, Anton Jernejčič, Franc Jernejčič, Vinko Kermolj, Nace Mihevc, France Milost, Valentin Komavli in drugi. Vsi ti so bili v gibanju, še preden sem jih poznal. Vse imam v dobrem spominu, najbolj pa Vinka Kermolja in Antona Jernejčiča. V tistih časih je bila potrebna med socialističnimi aktivisti dobra ideološka pa tudi prav dobra prijateljska povezanost. V imenu take povezanosti sta mi Vinko Kermolj in Anton Jernejčič pomagala udeleževati se na političnem in kulturnem poprišču. Prvi mi je od 1905 do 1912 nudil v svojem stanovanju brezplačen, sicer pa zelo skromen kotiček, vendarle mi je tako omogočil, da nisem imel pri svojem delu skrbi za stanovanje. Anton Jernejčič pa mi je nudil tudi sicer skromno, toda dolgotrajno gmotno pomoč. Prvi, to je Vinko Kermolj, je bil svoj čas pekovski delavec; ko sem ga spoznal, je bil nameščenev v pekovski bolniški blagajni, to je v bolniški blagajni, ki so si jo pekovski delavci ohranili samostojno do začetka prve svetovne vojne. Hkrati je bil tudi urednik glasila pekovskih delavcev. Tovariša Kermolja so imeli pekovski delavci izredno radi. Bil je eden od ustanoviteljev njihovega sindikata. Vsi tržaški delavci so si bili s svojimi gospodarskimi gibanji še pred prvo svetovno vojno izboljšali svoje življenjske in delovne pogoje. Zdi se mi, da so zasluge delavskih sindikatov, katerim smo takrat pravili strokovne organizacije, tako velike, da si jih danes morejo naši mladi le težko predstavljati. Brez uspehov sindikalnih gibanj ni bilo mogoče niti misliti na politično organizacijo delavstva. O sindikatu



pekovskih delavcev pa smo se že nekaj let pred prvo svetovno vojno šalili, da je celo popravil noge pekovskih delavcev. Zaradi dolgega, tudi 16-urnega težkega ponočnega dela pri mesenju testa, ki so ga takrat opravljali povsod samo ročno, so imeli vsi pekovski delavci noge pokvarjene, tako imenovane »noge na x«. S tem da so znižali delovni urnik, da so marsikatero delo začeli opravljati podnevi, da so začeli dobivati boljše plače, da so se začeli več časa drževati v prostorih Delavskega doma, s tem so si bili popravili tudi svoje noge. To zveni sicer nekoliko šaljivo, je pa gola resnica in navajam tu to dejstvo predvsem zato, da bi delavci danes razumeli veliko važnost delavskega sindikalnega gibanja za zboljšanje življenjskih pogojev vsega delavskega razreda.

Anton Jernejčič, ki je bil uslužbenec v tržaški prosti luki, je bil v socialnodemokratski stranki zelo delaven in zelo inteligenten. Ze njegov oče je bil član te stranke. Prvi med vsemi je razumel važnost ustanovitve delavskoprosvetnega društva »Ljudski oder«; bil je njegov prvi predsednik, bil je večkrat predsednik Političnega odbora jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu. Poslednja leta pred prvo svetovno vojno pa je postal predsednik sindikata luških delavcev, katerega je sam najbolj pomagal ustanoviti. S svojo pridnostjo si je bil pridobil, ne glede na to, da je dovršil samo štiri razrede ljudske šole, zelo lepo izobrazbo, bogato znanje, ki mu je omogočilo razpravljati o najrazličnejših vprašanih tudi z akademsko izobraženimi ljudmi.

Vse imenovane tovariše pa je po aktivnosti in agilnosti nadkriljeval Jože Kopač, ki je bil do 1904. leta tudi urednik »Rdečega prapora«, to je, dokler je list izhajal v Trstu, in kateremu je postal 1905. leta urednik Etbin Kristan, ko smo prenesli list iz Trsta v Ljubljano. Jože Kopač je bil dober govornik in agitator, zlasti pa dober organizator železničarjev po vsej Sloveniji. Glede izobrazbe ga je nadkriljeval samo Anton Jernejčič.

France Milost, o katerem se pohvalno izraža tudi Cankar v svojih spisih, je bil goriški pekovski delavec, izredno inteligenten, nadarjen, duhovit govornik, toda po značaju nestalen, zlasti nediscipliniran ter v nekaterih ozirih anarhistično nastrojen. Spada med prve organizatorje socialnodemokratskega delavskega gibanja na Goriškem, ki je precej časa nosilo na sebi pečat njegove anarhičnosti.

Leta 1905 je prišel v Trst iz Goriške Jože Petejan, ki se je začel kmalu uveljavljati tudi na političnem poprišču in postal eden naših najboljših organizatorjev in agitatorjev. Leta 1907 ga je Pokrajinski odbor za Primorsko poslal v Pulj, da bi tam organiziral okrajno organizacijo za Istro. Za to nalogo mu je Pokrajinski odbor dal 1 goldinar in, kolikor mi je znano, je bil to tudi ves denar, s katerim se je odpravil Petejan na svoj novi posel. Decembra istega leta se je že vršila v Pulju deželna konferenca za Istro, katero je vodil Jože Petejan in na kateri je bil izvoljen deželni odbor socialnodemokratske stranke za Istro.

Leta 1908 pa je vstopil v socialnodemokratsko stranko in začel v njej aktivno delati Rudolf Goluh, s katerim sva postala prav kmalu dobra prijatelja. Vendar moram priznati, da od relativno majhnega števila

tovarišev, ki so bili tedaj v vodilnih vrstah Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu in na Primorskem, ni skoro nihče pokazal posebnega zanimanja za udejstvovanje delavstva na amatersko umetniškem poprišču. Ta del dejavnosti sva dolga leta vodila z velikim navdušenjem sama skupaj z Antonom Jernejčičem. Sicer pa drugi tudi niso utegnili.

Do tedaj smo slovenski socialni demokrati z zavidanjem gledali na italijansko socialnodemokratsko stranko v Trstu, ki je takrat že imela v svojih vrstah kar lepo število intelektualcev, medtem ko ni bilo pri nas, to je med slovenskimi socialisti v Trstu, nobenega. V italijanski socialnodemokratski stranki so bili poleg Valentina Pittonija še dr. Angelo Vivante, dr. Edmondo Puecher, zdravnik dr. Sinigaglia, zdravnik dr. Jesurum, dr. Rittossa, v Pulju znani Lazzarini, a poleg njih še vse polno profesorjev, učiteljev, uradnikov itd. Razlog, da so v italijanske socialnodemokratske vrste že v tistih časih prihajali intelektualci in polintelektualci v relativno velikem številu, nam ni bil takrat znan. Le malo ljudi, tudi v naših vrstah, je v tistih časih vedelo, da je bila italijanska socialnodemokratska stranka v Avstriji edina italijanska resnično demokratska stranka v državi Habsburgov. Intelektualni elementi, ki so postajali nezadovoljni z antidemokratsko politiko reakcionarnih voditeljev italijanske nacionalne stranke v Trstu, niso imeli kam drugam iti, če so se hoteli napredno politično udejstvovati, kakor v vrste socialnodemokratske ali socialistične stranke.<sup>1</sup> S tem pa so prinašali v italijansko socialistično gibanje in v delavske vrste italijanski nacionalizem. Resnična internacionalista in zagovornika enakopravnosti narodov sta v italijanski socialistični stranki v Trstu dolgo časa ostala Valentin Pittoni in Angelo Vivante. Poleg njiju še tovariš Scabar, ki je bil 1907 izvoljen v Trstu kot socialistični poslanec v dunajski parlament, dasi ni igral v stranki nobene posebne vloge. Mi smo pač mnogokrat s strahom gledali, kako se je v vrstah italijanske socialistične stranke širil italijanski nacionalizem, nismo pa dolgo časa mogli najti pravega vzroka tega pojava. Zato pa smo zavidali italijanske socialiste za uspehe, ki so jih imeli v vrstah italijanskih intelektualcev in polintelektualcev. Slovensko narodno gibanje, ki je za razliko od italijanskega nacionalnega gibanja bilo objektivno demokratsko, je zato nudilo zadosti prostora vsem slovenskim elementom, delavskim, kmečkim, uradniškim in intelek-



Slika avtorja iz leta 1918 (Trst)

tualnim. Če danes rečem, da je vladal v organizaciji jugoslovanske socialnodemokratske stranke na Primorskem bolj živ internacionalni duh kakor pa v italijanski socialistični stranki, ne pravim tega zato, ker bi hotel posebej pohvaliti jugoslovansko socialnodemokratsko delavstvo, marveč je bilo temu temeljni razlog dejstvo, da v naših vrstah nismo imeli ali skoro nismo imeli malomeščanskih elementov, ki so prinašalci nacionalizma v socializem. Prva intelektualca v socialnodemokratski stranki na Primorskem sta bila dr. Ferfolja in dr. Dermota. Oba sta vstopila v socialnodemokratsko stranko kot odvetniška koncipienta, prvi v Tolminu, a drugi v Gorici pri dr. Tumi. Leta 1908 pa je pristopil v socialnodemokratsko stranko tudi dr. Henrik Tuma sam. Do začetka prve svetovne vojne nismo imeli v slovenskem socialističnem gibanju v Trstu toliko intelektualcev v stranki, da bi bili ti mogli vsaj deloma razbremeniti dopisovanje v delavske liste in urejevanje delavskih listov.

Dr. Dermota je zelo rano umrl in je zato padlo skoro vse breme socialistične agitacije in organizacije na Goriškem na rame dr. Tume, tov. Petejana, ki se je bil iz Pulja zopet preselil v Gorico, in Valentina Komavlija. O svojem delu piše dr. Tuma obširno v svojih spominih in ne bom tu o njegovem delu posebej govoril. Rad bi tu le eno samo stvar v Tumovih spominih popravil, to namreč, da ni res, kar piše v njih dr. Tuma, da je bila žganjarija v Trstu, kjer sem delal tri leta, last mojega strica. Nisem imel nobe-

nega takega strica. Naj bo mimogrede povedano, da me oče ni poslal v žganjarijo zaradi kakšnega sorodstva, marveč izključno samo zato, ker je moral na kakršenkoli način zmanjšati število članov svoje družine. Tega sem se zavedal tudi pri svojih 13 letih in nisem tega zameril očetu niti tedaj in mu tega ne morem niti danes zameriti. Tista prodajalnica žganja je odigrala v mojem življenju izredno veliko vlogo. Toda to je bil postranski rezultat mojega triletnega dela v njej.

Dr. Ferfolja je prišel v Trst okrog 1907 do 1908 že kot socialist in se je takoj priključil jugoslovanski socialnodemokratski organizaciji v Trstu. V organizaciji je bil zelo aktiven in se je zlasti udeleževal pri »Ljudskem odru«, kateremu je nekaj let predsedoval in mu tudi gmotno zelo pomagal. To svojo pripadnost socialnodemokratski stranki je dr. Ferfolja drago plačal. Treba mu je priznati, da pred nacionalisti ni klonil in da je ostal svoji ideji zvest, čeprav je imel v nekaterih razdobjih čisto svoje osebno stališče v stranki.

Že med prvo svetovno vojno, zlasti pa po njej, je prišlo med menoj in skoro vsemi ostalimi vodilnimi tovariši do političnega spora. Drugače sem gledal na vprašanje intervencije Italije v vojni. Bil sem skoraj sam proti temu, da bi se bili izdajali med vojno socialistični časopisi. Bil sem proti temu, da bi Anton Kristan sklical 1917 — t. j. med vojno — kongres stranke v Ljubljani. Zlasti pa sem bil proti temu, da bi socialni demokratje stopili v narodne svete in v njih delovali skupaj z zastopniki nacionalne, liberalne in klerikalne stranke. Z vsemi navedenimi tovariši sem se definitivno ločil 1921, ko smo v Italiji, kamor je tedaj spadala Primorska, ustanovili komunistično stranko. Seveda se je bilo že pred ustanovitvijo Komunistične stranke Italije marsikaj spremenilo tudi v vrstah tržaške pa tudi italijanske socialnodemokratske stranke. Mnogi tovariši se iz vojne niso več vrnili; mnoge je vojna do neverjetnosti potrla in so delavsko gibanje zapustili; drugi pa so se bili porazgubili; nekateri so odšli v Jugoslavijo.

V naše vrste pa so prihajali novi, mladi elementi, polni idej Oktobrske revolucije, navdušeni in aktivni. Med temi tudi mladi Jože Pertot, ki je potem do svoje smrti delal z menoj v uredništvu »Dela«; Srečko Kosovel, ki je s Krasa pošiljal dopise za »Delo«; tov. Rovan, tov. Cijak iz Proseka, ki so ga fašisti umorili v Genovi, tov. Vodopivec, ki je delal na Vipavskem, in še mnogo drugih. Prav tako so prihajali novi mladi elementi

v vrste italijanske socialno-demokratske stranke v Trstu, s katero smo se bili 1919. leta združili in z njo napravili poleg enotnega sindikata in združnega gibanja tudi enotno delavsko socialistično politično gibanje. Prihajali so novi elementi s kmetov in pokrajina je postajala čedalje bolj rdeča. Delavsko in kmečko prebivalstvo nam je začelo zaupati in sem pa tja so se nam bili približali tudi nekateri novi intelektualni elementi. Med njimi moram predvsem omeniti dr. Lava Čermelja, ki je prevzel vodstvo Višjega kulturnega sveta. Predvsem pa so prišli učitelji in je njihovo društvo postalo propagator komunistične ideje na deželi. Med njimi se v tem trenutku spominjam zlasti Alojza Hreščaka, Janka Furlana, Jožeta Pahorja, tov. Tavčarja ter Poldke Kosove, ki so bili na tem poprišču najbolj delavni.

Ko so pa začeli v Italiji nastopati fašisti in začeli požigati, pretepati in ubijati, so se začele vrste socialistične stranke v Trstu počasi redčiti, vendar so ostale relativno močne do 1926, dokler nismo iz polilegale, v kateri smo bili od 1922, prešli v popolno ilegalo.

Ze pisanje v »Delu«, ki je bolj kot glasilo socialistične stranke bilo od vsega začetka glasilo komunistične frakcije v socialistični stranki, me je bilo precej odtujilo od skoro vseh navedenih tovarišev. Ostali smo si zvesti samo tisti, ki smo zagovarjali ustanovitev komunistične stranke in to smo bili — med vodilnimi elementi — Jože Pertot, Cijak, Rovan, vsi imenovani učitelji, a zlasti tovariš Srebrnič in tov. Vodopivec ter pisec teh vrstic. Z ustanovitvijo komunistične partije pa je bila ločitev še bolj popolna.

Iz vrst italijanskih socialistov je pristopil od vseh vodilnih tovarišev v komunistično partijo samo Jože Tuntar, takrat ravnatelj Okrajne bolniške blagajne v Gorici, ki pa je kmalu emigriral v Argentinijo, kjer je zopet presedlal iz komunistične stranke v socialistično.

Z Jožetom Srebrničem sva se spoznala kmalu po prvi svetovni vojni, čeprav je bil že prej v socialnodemokratskih vrstah. Bil je kot avstrijski vojak ujetnik v Rusiji, kjer je preživel tudi februarško in oktobrsko revolucijo 1917. V poslednji je tudi temeljito sodeloval, se zanjo navdušil in se od tam vrnil domov kot komunist. Z njim se je vrnilo domov iz ruskega ujetništva zelo mnogo slovenskih in italijanskih bivših avstrijskih vojakov in vsi so prinesli s seboj več ali manj jasne ideje ruske socialistične revolucije, v kateri so vsak po svoje sode-

lovali. Vsi skupaj so doma širili ideje Oktobrske revolucije. To dejstvo, namreč ogromno število ujetnikov, ki so ob povratku iz Rusije prinesli s seboj ideje Oktobrske revolucije, je — po mojem — precejšen razlog, ki je močno prispeval k temu, da se je socialistična in komunistična misel po vsem Primorskem po vojni zelo razširila. Ti ujetniki so bili skupaj z učitelji na deželi najboljše propagatorji idej Oktobrske revolucije.

Srebrnič je bil zelo delaven in zelo priljubljen med goriškimi kmeti in delavci. Najrajši pa je vsekakor hodil na predavanja in na shode po deželi. Leta 1922 ali 1923 se je hotel Srebrnič za stalno preseliti v Sovjetsko zvezo, da bi tam organiziral na nacionaliziranem posestvu češkega politika Kramača na Krimu kmečko komunio, v kateri naj bi bili samo goriški kmetje. Sovjetska vlada je bila pripravljena dati imenovano posestvo na razpolago taki komuni. Italijanska vlada, ki je dala spočetka svoj nulla osta za tako akcijo, se je kasneje skesala in odrekla potne liste Srebrniču in kmetom. Komune, ki so jih začeli ustanavljati v Sovjetski zvezi takoj po Oktobrski revoluciji, se kot najvišja oblika kmečke zadruge niso obnesle. Za tako najvišjo obliko kmečke zadruge ni bilo ne objektivnih pogojev ne subjektivnega faktorja. Začele so se razpuščati ali pa so se spremenile v kolhoze. Ne vem, če danes še kakšna obstoji. Srebrnič pa bi bil rad dokazal, da bi se s takimi pridnimi in zavednimi kmeti, kot so goriški, komuna obnesla. Razume se, da nima smisla razpravljati, ali je imel Srebrnič prav ali ne, toda dejstvo, da se je hotel Srebrnič v tak namen za stalno preseliti v Sovjetsko zvezo, priča, da je veroval v sposobnost in zavednost goriških kmetov, katere je zares ljubil, in da sta bili njegova nesebičnost in njegova skromnost brezmejni.

Zaradi svojih velikih vrlin je zavzemal Jože Srebrnič v delavskem gibanju Slovenskega Primorja in Istre najodgovornejša mesta. Takoj, ko se je vrnil iz SZ, je skupaj z dr. Tumo vodil goriške socialistične organizacije. Kmalu potem, ko je socialistična stranka Italije na kongresu v Bologni oficijalno priznala vse slovenske in hrvatske socialistične organizacije v Istri in v Slovenskem Primorju, je bil Srebrnič izvoljen v Pokrajinski socialistični odbor za Istro in Slovensko Primorje. V boju med frakcijami v socialistični stranki do 1921 je pripadal komunistični frakciji in je na Goriškem pripravljaval tla za komunistično stranko. Leta 1923, po razpustu dotedanjega pokrajinskega komiteja Komunistične partije Italije za

Julijsko krajino, je postal član Pokrajinskega komiteta KPI za Julijsko krajino, 1924 pa je bil izvoljen kot komunistični poslanec v italijanski parlament. Ves ta čas je redno dopisoval v »Delo«, prirejal po Goriškem predavanja in sestanke ter utrjeval in izpopolnjeval tamošnjo komunistično organizacijo. CK KPI pa ga je nekajkrat na predlog slovenskih komunistov poslal kot zastopnika sindikalnega gibanja Italije na komunistične sindikalne kongrese v Moskvo in drugam.

Seveda ga je fašistična policija, ki mu je nenehno sledila, preganjala, mu ovirala delo, a 1926 je bil skupaj z ostalimi komunističnimi poslanci (razen Grieca in Gennarija) na neki seji komunističnih poslancev izven parlamenta aretiran in konfiniran na zloglasne otoke. Deloma na otokih, deloma v zaporu je preživel — s kratkim presledkom nekaj mesecev — polnih 18 let. Ko se je skušal rešiti v staro Koroščevo Jugoslavijo, ga je jugoslovanska policija izročila fašistični policiji, ki ga je takoj poslala najprej v zapor, potem pa zopet v konfinacijo. 1945 pa, takoj po razsulu Mussolinijevega režima, se je vrnil domov in odšel med partizane, se vključil v osvobodilno borbo, v kateri je daroval ideji delavskega in narodnega osvobojenja svoje življenje.

Jože Pertot je bil agilen sourednik »Dela« v Trstu in je umrl mlad zaradi tuberkuloze, ki si jo je bil nakopal v tržaških zaporih. Njegov pogreb na Kontovelu je bil prvi pogreb brez duhovnika in brez zvonov. Z Jožetom Pertotom, Cijakom, Kosovelom in zlasti še s smrtjo Jožeta Srebrniča je komunistično gibanje v Julijski krajini izgubilo svoje najboljše aktiviste.

\*

Po ustanovitvi Komunistične partije Italije 1921 v Livornu je prišla partija skoro popolnoma v roke agilnega Amadea Bordige, kasnejšega trockista. Tudi sestav vodstva tržaške organizacije je bil zato temu primeren. Predvsem je bilo zanimivo dejstvo, da je bil Bordiga popolnoma pozabil na Slovence in so bili v vodstvu samo italijanski tovariši pod vodstvom Tuntarja. CK KPI se je do leta 1923 zelo malo zanimal za komunistično gibanje med Slovenci ali skoro nič. Vse komunistično gibanje med Slovenci je bilo skoro avtonomno. Za uredništvo »Dela«, ki je bilo v rokah pisca teh vrstic, se pri CK KPI nihče ni menil; sami niso znali

slovenskega jezika in nikdar niso vprašali, kaj list piše, kaj se med Slovenci sploh dela. List pa je imel vse gibanje v rokah. Pokrajinsko vodstvo, ki je bilo izvoljeno po ustanovnem kongresu partije, je bilo zelo slabo; posledice slabega vodstva so bile zlasti med italijanskim delavstvom vedno bolj občutne; v vodstvu so se med seboj nenehno prepirali, partijo neprenehoma čistili, pri čemer so metali iz nje najboljše elemente, in vse je kazalo, da so vsaj nekateri elementi pri vodstvu imeli stike s tržaško policijo. CK KPI je vodstvo nekajkrat poklical na red, nekajkrat se je sam Bordiga pripeljal v Trst pogledat, kako stvari stojijo; iz Italije so pa poslali v Trst urednike za list »Il Lavoratore« in svoje inšpektorje. Ko pa so se tudi pri CK KPI razmere za silo spremenile in so se tam prepričali, da vse skupaj nič ne pomaga, so leta 1923 Pokrajinski komite razpustili. Tedaj je prišel k meni član CK KPI tovariš Bibolotti in mi naložil, naj sestavim nov Pokrajinski komite iz samih slovenskih tovarišev, ker da CK KPI nima več zaupanja do nobenega tržaškega italijanskega tovariša. Tovarišu Bibolottiju sem odgovoril, da je tako stališče zgrešeno, da imamo v Trstu mnogo dobrih tovarišev slovenske in italijanske narodnosti in da bom sestavil komite iz tovarišev obeh narodnosti. V ta komite, ki je štel 5 tovarišev, sem določil od Slovencev poleg sebe še tovariša Srebrniča, od italijanskih tovarišev so bili tov. Gasparini, tov. Visintini, ki je izginil



Posnetek iz let 1906-7 v miramarskem parku pri Trstu. Osebe od leve proti desni: Nace Mihevc, Ivan Regent in Franc Bartl, tedanji upravnik »Rdečega prapora«

1937. leta v Sovjetski zvezi, in tov. Borzagini. Medtem ko smo imeli poprej nenehno mnogo aretacij, so se po ustanovitvi tega komiteja, katerega sestav je ostal tajen, aretacije ustavile do poletja 1926, ko je Mussolini pripravljaj svoj totalitarni režim in začel komuniste kar vnaprej zapirati.

\*

Doba približno 30 let do začetka prve svetovne vojne, je doba, v kateri je bilo treba tudi slovenske delavce organizirati strokovno in politično, z njimi pa organizirati tudi slovenske revne kmete ter vnesti v vrste prvih in drugih idejo znanstvenega socializma. Ta naloga je bila izredno težka, tem bolj, ker so jo morali na Primorskem vršiti delavci sami, med katerimi ni bilo do poslednjih let pred prvo svetovno vojno skoro nobenega tovariša z višjo in tudi ne s srednjo izobrazbo. Ta doba je izredno bogata in želim povedati bralcem teh vrstic, da sem v njih podal in mogel podati le prav malo iz nje. Iz te dobe, o kateri bo treba še zelo mnogo pisati zaradi vprašanj, katera je bilo treba rešiti včasih skupaj z italijanskimi socialisti, včasih celo brez njihove pomoči, včasih skupaj s slovenskim narodnim gibanjem, včasih proti voditeljem tega gibanja. Zdi se mi, da so tovariši, ki o njih v teh vrsticah govorim, svojo nalogo vendarle dokaj dobro izvršili. To je treba posebej poudariti, četudi so pri tem svojem delu šli včasih na desno, a včasih na levo, včasih pa ubrali kar centralno pot. Brez

rešitve te naloge ne bi bili mogli tudi naslednje naloge izvršiti.

Od konca prve svetovne vojne, to je od jeseni 1918 pa do 1943. leta, to je do poloma fašističnega režima — se pravi celih 25 let — se je razvijalo slovensko delavsko socialistično in komunistično gibanje v sklopu z italijanskimi delavci in kmeti v Italiji najprej pod vodstvom socialistične stranke, potem pa pod vodstvom in v sklopu Komunistične partije Italije. Ta doba je še malo raziskana, vendar je za razvoj slovenskega komunističnega gibanja izredno važna, in navzlic vsemu tako tesno povezana z vsem jugoslovanskim komunističnim gibanjem, da slovenski zgodovinarji ne bodo mogli in ne bodo smeli iti mimo nje. Prav tako ne bodo mogli in ne bodo smeli iti mimo tistih tovarišev, ki so v tej tako imenovani italijanski dobi slovenskega socialističnega in komunističnega gibanja delali in v tem delu žrtvovali svoje življenje. V članku sem že omenil nekatera imena, vendar so to le imena najvidnejših. Ne bi pa bilo prav, če bi pozabili na lepo krdelo srednjega in nižjega komunističnega kadra te dobe, ki je napolnil italijanske zapore, ki je padal pod bodali in puškami italijanskih fašistov in pod udarci fašistične justice. O tem bom podal nekaj utrinkov v kaki naslednji številki revije.

<sup>1</sup> Socialnodemokratska ali socialistična stranka je ena in ista stranka.

<sup>2</sup> Do konca 1926 smo v nekaterih obdobjih tiskali »Delo« po 16 in celo po 20 tisoč izvodov, ob koncu 1926 pa le še 3600 izvodov.

## ILEGALNI TISK V DELAVSKEM GIBANJU V LJUBLJANI OKROG OSEMDESETIH LET PREJŠNJEGA STOLETJA

DR. RUDI KYOVSKY

Človeške in državljanske pravice, ki jih je proglasila avstrijska ustava iz l. 1867 po zmagi liberalizma, so veljale za delavski razred v Avstriji le kratko dobo. Delavsko gibanje, ki je zaživelo z uveljavitvijo zakona o društvih in zborovanjih ter tiskovnega zakona, se je razvijalo relativno svobodno le v razdobju med leti 1867—1870. Ko je meščanski razred uvidel, da delavskega gibanja ne more speljati v svoje vode niti s pomočjo Schultze-Delitschevih idej o samopomoči, je kaj kmalu začel uporabljati teror proti mlademu delavskemu gibanju. Delavci so z veličastno demonstracijo konec l. 1869 izsilili sprejem zakona o koaliciji, s katerim je bila

uzakonjena pravica združevanja delavcev v sindikate, vlada pa je odgovorila na to z znanim veleizdajniškim procesom, katerega žrtve so postali vodje takratnega avstrijskega delavskega gibanja. Sledila je doba od 1870 do 1889, ki jo Brügel imenuje doba »najhujše borbe«, doba porazov in grozne tragike, v kateri je vladajoči razred uporabil vsa zakonita in nezakonita sredstva, da bi razbil delavsko gibanje. To je bila doba strašnega belega terorja, doba neomejene vlade policije, pregonov in razpustov delavskih društev, ovaduštva in vseh mogočih policijskih mahinacij, ko so policijski organi zavestno gazili vse predpise o nedotakljivosti